

Borut Ošljaj

Koronakriza, njene etične razsežnosti in dileme

Verjetno ne pretiravam, če zapišem, da je *pandemija 2020–21* globalni in hkrati univerzalni problem, s kakršnim človeštvo še ni bilo soočeno. Virus je ves svet ne le vrgel s tečajev, temveč ga je dobesečno in hkrati malodane istočasno ustavil. Kar naenkrat, tako rekoč čez noč, gospodarstvo, nedvomno gonilna sila sodobnega načina bivanja, v večjem delu sveta izgubi svojo samoumevno vrednost in obstane;¹ socialno življenje, brez katerega človek glede na izkušnje, številne opredelitve in definicije različnih ved sploh ne more biti človek, zamre; naše skozi zgodovino krvavo pridobljene pravice in svoboščine veljajo le še pogojno in v močno omejenih okvirjih; umetnost, najsublimnejši izraz človečnosti človeka in njegove duhovne ustvarjalnosti, je iz javnega prostora, v katerem je človeštvu neposredno nudila apolitično tolažbo na eni in dionizično budnico na drugi strani, pregnana v intimo in v nadomestne ter z javnim prostorom docela neprimerljive digitalne kamre; in ne nazadnje, naša morala kot družbeno utrjeni sistem navad, pravil, načel, vrlin in vrednot, s katerim se orientiramo po brezpotjih svobode, nam nudi le še borno oporo, neredko pa učinkuje celo nesmiselno in škodljivo. Mar ni to osupljivo? Marsikaj, kar se je zdelo še včeraj ključno in nenaдомestljivo, je danes manj pomembno ali celo povsem pogrešljivo. Neznana grožnja našim življenjem je v trenutku zasenčila samoumevnost pomembnega dela kulturnih vsebin in jih prestavila na stranski tir.

Koronakriza je izpostavila vso ranljivost človeškega življenja in specifično nemoč ter konfuznost različnih družbenih sistemov in konceptov – v prvi vrsti političnega sistema in koncepta humanosti. Ujeti v tesnobno nedoločenost in relativno neobvladljivost pandemije danes vemo manj kot kadarkoli prej, v katero smer in na kakšen način nadaljevati humanistični projekt. Razpon predlogov sega od starih idej totalnega obvladovanja družbe, bodisi levega ali desnega, do reševanja patologij neoliberalizma s še več liberalizma. Habermasove besede, »še nikoli nismo toliko vedeli o naši nevednosti« (Habermas, 2020), razkrivajo enega ključnih problemov danega stanja: V tako radikalno sokratski poziciji nevednosti ter hkratni nemoči in dezorientiranosti temeljnih družbenih sistemov se svet ni znašel še nikoli. Odsotnost vednosti je večplastna; najbolj vidna in izstopajoča je razumljivo specifična strokovna »nevednost« pri vseh vedah, ki so se znašle na prvih bojnih črtah, ter pri političnih odločevalcih

1 Velja predvsem za prvi, spomladanski val.

sprejemanja ukrepov za blažitev in odpravo posledic pandemije. Toda jedro vseh težav in nevednosti, njegov izvor in možni iztek, je vendarle etične narave.

Temeljno etično vprašanje se v eksemplarični obliki najkasneje od Kanta naprej glasi: Kaj (moram) storiti? Zanesljivega, dobro utemeljenega in za večino sprejemljivega odgovora nanj praviloma, zlasti v dani globalni situaciji, nimamo. Prepričljivo in praktično orientirano odgovarjati na vprašanji »kaj storiti« in »kako živeti« predpostavlja ne le strokovna znanja, temveč nič manj tudi sledenje določenim formam vrednotenja sveta. Vsaka celostno preiščena in na vednosti temelječa odločitev je namreč v svojem jedru vrednotno strukturirana: razpenja se znotraj večnih etičnih dilem »dobro – slabo«, »primerno – neprimerno«, »zaželeno – nezaželeno«, »koristno – škodljivo«, »pravično – nepravično« itd. Odgovori nanje so odvisni od našega vsakokratnega umevanja ter razvrščanja temeljnih vrednot in prioritet, njihovega spoštovanja in udejanjanja. Sodobna globalna družba pa splošno sprejemljivega »kataloga« temeljnih vrednot ne premore; bolj kot kritična misel naše odločitve sproti določajo, oblikujejo in arbitrarno usmerjajo trenutno aktualna ideološka, ekonomska, politična, svetovno-nazorska in religijska vrednotenja. V odsotnosti prepričljivih odgovorov smo prisiljeni eksperimentirati. Zaradi tega se tveganja le še dodatno množijo, vse slabosti razgaljajo in dodatno poglobljajo, koronakriza pa se postopoma razrašča v mater vseh kriz, ki z virusom nima ničesar več opraviti.

V nadaljevanju prispevka bom na kratko predstavil zgolj nekatere etično relevantne razsežnosti in dileme koronakrize. Ker v primeru pandemije narava (virus) primarno spodkopava ustaljene kulturne vzorce, to od nas terja ponoven kritični premislek fenomena kulture² v njegovem razmerju do narave³ in življenja. Zato bo posebne pozornosti deležen klasični antropološki binom narava (življenje) – kultura (duh) in nekateri izbrani pojmi, ki opisujejo njegov etični značaj (kriza, telo, vrednote, pravice in svobode, morala, etika, svoboda, posameznik, družba).

1 Kriza in telo

Razprava o koronakrizi najprej zahteva kratko opredelitev pojma krize;⁴ še toliko bolj, ker sta pojma krize in etike povezana tesneje, kot se nemara zdi. Krize praviloma vznikajo v pogojih zaostrovanja razlik, v razmerah, v katerih se med posameznimi nosilnimi dejavniki določenega družbenega sistema ali individualnega stanja poruši njihovo konstitutivno ravnovesje. Etimološko pojem kriza izhaja iz dveh starogrških besed:

2 S kulturo mislim celoto tistih eksistencialnih vsebin in simbolnih form (Cassirer, 1995) človekove ustvarjalnosti, ki ni zgolj in samo naravno pogojena, temveč terja tudi specifično kreativnost in eksperimentalnost mišljenja: morala, vzgoja, izobraževanje, znanost, umetnost, ekonomija, religija, politika, šport ...

3 Z naravo konkretnje označujemo celoto bivajočega, zato je širši pojem od življenja; združuje živo in neživo, organsko in anorgansko, telesno, nagonsko in instinktivno.

4 Natančnejše razumevanje tega pojma sem predstavil v študiji *Kako misliti krizo?* (Ošljaj, 2015).

glagola *krinein* in samostalnika *krisis*. *Krinein* pomeni ločiti, razlikovati, *krisis* pa mnenje, presojo, odločitev. *Krisis* je torej tako etimološko kot vsebinsko posledica *krinein*; presoja in odločitve so ob krizah odgovor na zaostrene razlike in ločitve. Vrednotno pogojeno presojanje in sprejemanje odločitev (kaj storiti?) pa ne pomenita nič drugega kot elementarno etično gesto.

Običajne krize zaostrovanja razlik in ločitev nastajajo takrat, ko je razlika med biti in nebiti razmeroma varna, takrat, ko je razdalja med življenjem in smrtjo zadosti velika, da se lahko razbremenjeni neposredne nevarnosti konca življenja prepuščamo kulturi z vsemi njenimi nihanji med homeostazo in krizo. Ko se razlika med življenjem in smrtjo nevarno zmanjša, ko tako kot v primeru koronavirusa človeško življenje izgubi običajno stopnjo varnosti in samoumevnosti, se ljudje pričnejo spontano in z zvrhano mero sočutja povezovati. Skupne grožnje so ljudi in kulture vselej povezovale precej učinkoviteje kot najboljše teorije in vizije družbenega življenja. A ne zato, ker bi v takšnih razmerah bolje mislili ali bili bolj moralni. Ne kultura ne morala ne naš duh ali umnost, temveč naše telo v takšnih in podobnih okoliščinah prevzame vlogo subjekta in učinkovito narekuje naše prve odločitve in dejanja.⁵ Tudi v aktualnem primeru ogrožajočih vplivov nam zunanje narave (virus) nas naša lastna, nam notranja narava (občutki strahu, sočutja, predanosti, vztrajnosti, trdoživosti) v prvi fazi krize najbolj odločno in neposredno opozarja, motivira in mobilizira. Ves svet se ubada z isto grožnjo in vsi pri tem čutimo enako – čutimo, ne mislimo.

Toda to je le prvi, najpreprostejši korak; najpreprostejši zato, ker ga namesto nas, mislečih subjektov, opravi spontanost telesa. Telo tega ne počne za nas, to počne zase; življenje skozi specifično formo človeškega telesa rešuje samo sebe. Pri tem je uspešno zato, ker deluje razmeroma neodvisno od nas, mislečih subjektov. Resnične težave nastopijo takrat, ko želimo in moramo njegovo delo nadaljevati sami ter z iskanjem različnih racionalnih strategij in načrtov poskrbeti ne le za golo preživetje, temveč hkrati za način, kako živeti ne le zdaj, temveč tudi po krizi. Zdaj stopata v ospredje presojanje in odločanje (*krisis*). V tem drugem in odločilnem koraku kriznosti se prvič srečamo z etiko v njeni elementarni formi. Spontana neposrednost telesa nam ne sledi več, pusti nas same; telo kot primarni etični iniciator je svoje opravilo. Od zdaj naprej je spet možno vse, tudi in predvsem nove delitve. Te so po pričakovanju najbolj vidne tam, kjer je treba vrednotiti, misliti in se odločati; ali še natančneje, kjer je treba odgovoriti na temeljno etično vprašanje: Kaj (moramo) storiti? To vprašanje svojo možnost dolguje svobodi, konstitutivni nedoločenosti človeka, njegovim relativnim prostostim. Noben naravni zakon nam pri tem ne kaže natančno poti; tudi naše telo ne. Prav zato kultura ni narava, čeravno je možna zgolj v njej. Zakon, pravilo, smer in načrt si moramo kot misleča bitja onstran neposrednih

5 Helmut Plessner je s celovito analizo fenomenov smejanja in jokanja prvi opozoril na specifično vlogo telesa, ki občasno za nas prevzame vlogo subjekta (Plessner, 1983, 201–387).

naravnih smernic določiti sami. Zato je s svobodo neposredno povezana možnost naše avtonomije, zmožnost, da si neodvisno od narave postavljamo pravila in zakone, po katerih delujemo. Naravo smo v nemajhni meri pustili za seboj in se podali na nepredvidljivo pustolovščino. Kultura je v vseh okoliščinah duhovni eksperiment. Lahko nam uspe, lahko pa tudi ne.

V aktualni krizi življenje in narava neposredno skozi telesne občutke ter posredno skozi terjane umske odločitve do temeljev zamajeta navidezno trdnost simbolnih form kulturnega bivanja, postopoma razkrajata pridobljeno samoumevnost njihove družbene vloge in nas učinkoviteje kot predhodne krize soočata s prelomnimi vprašanji: Kako in v katero smer nadaljevati s projektom humanizma? Je politika res to, kar bi morala biti in kar od nje pričakujemo? Je kapitalistični ekonomski sistem z logiko nenehne rasti v prihodnje lahko kos podobnim pretresom? Je demokratični družbeni red prednost ali ovira v soočanju s kriznimi razmerami? V kolikšni meri in zakaj mediji olajšujejo ali otežujejo premagovanje kriz? Mar znanost ni precej pomembnejša, kot smo ji bili zlasti pri nas pripravljeni priznati? Mar pandemija ne pomeni še zadnje spodbude za učinkovitejše ukrepanje pri varovanju okolja in za predolgo odlašani obrat v našem odnosu do narave? Družba, ki želi na zastavljena vprašanja ponuditi prepričljive odgovore, mora izpričevati razmeroma dobro usklajeno vrednotno usmerjenost. Če te ni – tako kot pri nas –, se vse začne in konča pri silovitih vrednotnih spopadih. Ti so morda največja grožnja. Prav zato bi kazalo posebno pozornost nameniti možni konsolidaciji temeljnih vrednot.

2 Narava in kultura v kontekstu vrednot

Kaj nam vse to govori o razmerju med naravo in kulturo, med življenjem in simbolnimi formami? Sporočilo koronakrize je jasno in nedvoumno. Sporoča nam nekaj, kar se sliši banalno, kar pravzaprav vsi vemo, a se tega premalo zavedamo in posledično tega ne upoštevamo ter v skladu s tem ne ravnamo. V prvi vrsti gre za razmerje moči med naravo in kulturo, za njuno vzročno zvezo, končno in nič manj pa tudi za njun vrednotni status, položaj, smisel in funkcijo v strukturah duha.⁶ Če globalno enakomerno porazdeljena naravna grožnja pandemije izpodjeda kulturni red in zamaje njegovo trdnost, mar ne zato, ker je ogrožen temeljni pogoj njegove možnosti, torej življenje? Ker je v evidentnost tega retoričnega vprašanja težko utemeljeno dvomiti, nam mar to ne govori prepričljivega jezika o statusu temeljnih vrednot, torej o temi, ki se dandanes znotraj nekaterih modnih in vse prej kot kritičnih filozofij sliši atavistično in preživeto? Skrajni čas je, da na problem temeljnih vrednot pogledamo brez teh ali onih ideoloških predsodkov in političnih interesov ter se vprašamo o njihovem smislu in položaju v družbi – tako aktualnem kot tudi možnem.

⁶ S pojmom duha mislim celoto umnosti, izkušenj in njegovih simbolnih oziroma kulturnih form (več o tem glej: Cassirer, 1995; Ošljaj, 2005).

V ta namen je smiselno v izhodišče postaviti distinkcijo med konstitutivnimi in konsekutivnimi vrednotami.⁷ S konstitutivnimi vrednotami mislim vrednote na sebi, s konsekutivnimi pa sekundarne, sledeče, pogojene oziroma izpeljane vrednote. V tem kontekstu je denimo življenje temeljna konstitutivna vrednota ne le zato, ker jo evidentno izkušamo že na neposredno telesni ravni, ki neodvisno od naših interesov terja njegovo zaščito,⁸ temveč tudi in predvsem zato, ker je osnova za vse druge vrednote. Je tudi edina, o temeljnosti katere obstaja obči konsenz med vsemi kulturami. Konstitutivnost življenja kot temeljne vrednote je evidenca, ki ji ni mogoče oporekati, ne da bi se pri tem ujeli v protislovje. Tudi zdravje je gotovo pomembna vrednota, na kar nas prepričljivo opozarja aktualna pandemija, njen status pa ni konstitutiven, temveč konsekutiven; odvisen je namreč od predpostavljene temeljne konstitutivne vrednote življenja. Enako velja za vse druge konsekutivne vrednote, kot so ugodje, družina, dom, država, korist, družba, delo ...

Kljub samoumevnosti opisanega razmerja sodobno kulturo zaznamujeta specifično nerazumevanje in pozaba osnovnih odnosov med vrednotami. Življenje danes v prevladujočem smislu ni več upoštevano kot temeljna konstitutivna vrednota; njegov status je močno okrnjen. Namesto tega so življenje kot temeljno vrednoto izpodrinile številne konsekutivne vrednote, kot so udobje, zadovoljstvo, korist, kvaliteta življenja, gospodarska rast ... Za večino ima danes življenje vrednost in smisel le, če je uspešno, zdravo, osrečujoče, kvalitetno, avtonomno itd. To pomeni, da vrednost življenja izpeljujemo iz določenega stanja, v katerem se določena življenjska forma nahaja, oziroma iz specifičnega atributa, ki zagotavlja njegovo dodano vrednost. Če to stanje ni v skladu z našimi pričakovanji in modnimi prepričanji, življenje pogosto izgubi svojo vrednost. To pa ne pomeni nič drugega kot sprevrnitev razmerja med konstitutivnimi in konsekutivnimi vrednotami. Življenje ni več nasebna, temveč le še izpeljana, konsekutivna vrednota. Mesto konstitutivnih vrednot ostane prazno. Temu stanju pravimo relativizem vrednot.

V kontekstu predstavljene dvodelne strukture vrednot se pomembna etično relevantna posledica koronakrize kaže v tem, da v središče družbe ponovno in neodvisno od naših interesov umesti pozabljeno vrednoto življenja v njegovi konstitutivnosti, ostale pa v trenutku naredi za drugorazredne. Kako sicer razumeti, da smo bili kar naenkrat z bolj ali manj stisnjenimi zobmi – zlasti v prvem valu – pripravljene vzeti v zakup omejevanje vsega tistega, kar življenje dela privlačno, zanimivo, razburljivo in udobno, hkrati pa ustaviti del gospodarstva ter zapreti šole, kulturne ustanove in cerkve. Virus nam na banalno preprost način omogoči uzreti elementarno razmerje med tem, kaj je bolj in kaj manj pomembno in vredno. Kot že rečeno, nas v to dobesedno

7 Več o tem: Ošljaj, 2016.

8 Življenje praviloma ščiti samo sebe, se hoče in samemu sebi, kot je dejal Hans Jonas, kliče »Da«, s čimer dokazuje, da je vredno (Jonas, 1994, 87).

prisili življenje, ki se brani pred neznano grožnjo: naše telo s svojimi naravnimi občutki izsili ustavitev kolesja kulture in tako neposredno ter učinkovito opozori na lastno moč, pomen in zapostavljeno konstitutivnost. Zaradi strahu je večina kar naenkrat pripravljena storiti vse tisto, kar se je še pred kratkim zdelo povsem nemogoče. Navidezno samoumevna horizontalna enakost, nerazlikovanost in posledična relativnost vrednot kažejo očitne razpoke in hkrati prve sledi vertikalnosti oziroma hierarhičnosti.

Krizne razmere ponovno vzpostavijo klasično oziroma elementarno razmerje med vrednotami. Narava, ko gre zares, določa duha. Manevrski prostor duha in njegovih iger je zdaj bistveno zožen, njegova svoboda brutalno suspendirana (prvi val). Če želi preživeti in še naprej igrati fascinante igre svobode v njeni eksperimentalni naravnosti, se mora duh vedno znova prilagajati zakonitostim, ki mu jih v svoji elementarnosti vsiljuje narava. Kaj to pomeni v svetu, ki je vse prej kot elementaren, pa je drugo, vsekakor izredno pomembno vprašanje, ki nima le etičnih implikacij. Ali gre pri tem le za kratko epizodo ali za začetke drugačnega vrednotenja življenja in narave ter našega kulturno posredovanega položaja znotraj njiju, je trenutno prav tako nemogoče zanesljivo vedeti. Nedvomno pa z vso pripadajočo zbežnostjo izkušamo: narava spodkopava samoumevno vrednost temeljnih atributov kulture (svoboščine, pravice, gospodarstvo, umetnost, zdravstvo, šolstvo, šport ...) ter nas sili, da ponovno premislimo njene vsebine in smisel ter naše razmerje do nje. Prastara dilema je ponovno obujena, danes siloviteje kot kadarkoli prej; zlasti če pri tem upoštevamo čedalje pogostejše naravne katastrofe kot posledice klimatskih sprememb. Toda ključne odločitve bo moral sprejeti duh sam; narava in življenje ga bosta pri tem kvečjemu motivirala, orientirala in neredko tudi ogrožala. Edina vednost, s katero nas življenje pri tem neposredno zalaga, je ta, da želi biti. Kako biti, da ne bo preminilo, naj bi vedeli mi.

3 Zakaj bi bilo etično, če bi v danih razmerah delovali nemoralno

V izhodišču in vsem na obeh se soočamo s spopadom med virusom in človeštvom, med specifično formo narave na eni in kulturo na drugi strani; toda še pomembnejši je kot posledica prvega spopad človeka s samim seboj, spopad, ki poteka v osrčju kulture. Napetostno razmerje med naravo in kulturo, med življenjem in duhom, se ne razpleta na nekakšnem nevtralnem območju, še manj na terenu narave in življenja, temveč znotraj duha samega. S tem mislim na soočenje z njegovimi socialnimi navadami, ki se jim mora nujno upreti, če želi zaveziti moč virusa, na soočenje s svoboščinami, moralnimi prepričanji, ki so v pandemskih razmerah postala ne le nezadostna, temveč tudi nevarna, pa tudi z družbenimi sistemi. Ta boj, ki poteka na različnih ravneh duha, je najtežji od vseh. Človek je samemu sebi vedno bil in bo največji sovražnik.

Rigorozni ukrepi samoomejevanja, ki jih v večji ali manjši meri sprejemajo praktično vse prizadete države, najprej in predvsem ciljajo na začasni suspenz nekaterih moralnih norm in pravnih kategorij. Ukrepi ne zahtevajo doslednega udejanjanja naše morale; prav nasprotno, paradokсно zahtevajo, da smo nemoralni. Posvetimo se najprej natančnejši razlagi tega paradoksa. Morala (lat.: *mos/mores*; gr.: *étos*) dobesedno pomeni navade, običaje, pravila obnašanja. Natančneje: morala je prakticirajoči sistem pravil obnašanja in ravnanj, drž, vrednot in načel, ki je določeni skupnosti s časom prešel v navado. Pomemben del naših moralnih navad so denimo redni socialni stiki (človek je družbeno in družabno bitje), svoboda gibanja, prijateljstvo, udobje, zadovoljstvo, številne pravice in svoboščine, ki imajo celo pravno podlago itd. Ukrepi za zavezitev pandemije, ki od nas terjajo samoosamitev, začasno omejitev pravice do svobode gibanja, torej ciljajo na našo sposobnost in pripravljenost, da nekaj časa in v določenem kontekstu ravnamo nemoralno, da torej ravnamo v nasprotju z nekaterimi utrjenimi vrednotnimi navadami in običaji. Nositi masko, vztrajati v osami, odreči se nekaterim temeljnim pravicam in svoboščinam – vse to nedvomno ni del naših moralnih navad. Kljub temu, da večina ve in razume, zakaj bi bilo spoštovanje ukrepov dobro, nemalo ljudi vendarle pogosto ravna drugače. Ko se od nas pričakuje, da smo moralni, smo neredko raje nemoralni, ko bi bilo prav, da smo nemoralni, pa raje ostajamo skriti v udobnem zavetju tisočletno utrjevane moralnosti, pa naj bo ta še tako nesmiselna ali celo nevarna. Zakaj?

Zakaj zadostno število ljudi ni pripravljenih delovati nemoralno takrat, ko naj bi bilo to dobro za vse? Verjetno gre za skupek več medsebojno povezanih razlogov: *Prvi* se skriva v poljubni in izrazito interesno pogojeni strukturi aktualnih vrednot, znotraj katere imajo konsektivne vrednote udobja, prijetnosti, koristi in trenutnega zadovoljstva za večino ljudi višji vrednotni status kot konstitutivna vrednota življenja (zlasti če menijo, da njihovo lastno življenje ni resno ogroženo), zaradi česar se jim zdi smiselno vztrajati pri utrjenih moralnih navadah in se kljubovalno upirati vsem ukrepom, ki posegajo v udobje njihovih navad in razvad. *Drugi* razlog gre iskati v naši nezmožnosti ali celo nepripravljenosti razumevanja zapletenosti in vsesplošne nevarnosti pandemskega razmera, četudi načeloma življenju zavestno pripisujemo najvišji vrednotni status. Številni preprosto ne razumejo, da je lahko neupoštevanje ukrepov oziroma trdovratno spoštovanje morale tragično; ne le, da je lahko, temveč *de facto* tudi je (umrljivost, preobremenjenost zdravstvenega sistema, tveganja za druge bolnike, gospodarske, socialne in psihološke posledice ...). *Tretji* razlog je povezan z nekaterimi morda upravičenimi dvomi, da so sprejeti ukrepi res sorazmerni oziroma da ne povzročajo, če zavzamemo celostno perspektivo, več škode kot koristi. *Četrta*, zlasti in žal za slovenske razmere zelo pomemben razlog se skriva v specifični in hkrati splošni ideološko-politični zaslepljenosti, ki je za doseganje določenih ozkih ciljev pripravljena zlorabljati pandemijo; to žal ni nič drugega kot specifična oblika kolaboracije z virusom.

Peti, odločilni razlog, ki hkrati povzema in združuje vse predhodne, pa se skriva v naši pomanjkljivi etičnosti. Moralni smo v zadostni meri, včasih celo preveč, saj se morale držimo tudi takrat, ko to ni smiselno ali je celo nevarno, z etičnostjo pa imamo resne težave; pravzaprav je večinoma sploh ne razumemo.

Najprej opredelimo, v čem se etično delovanje razlikuje od moralnega oziroma kako in zakaj je mogoče delovati nemoralno in hkrati etično ter obratno. Navajam vsem dobro znani primer: Sokrat je bil obsojen na smrt zato, ker je v svojem nastopanju deloval nemoralno, ker je dvomil v ustaljene atiške moralne navade in celo bogove ter s tem »kvaril mladino«. Hkrati pa je deloval etično, saj je moralne navade in njihovo smiselnost podvrzel kritični presoji uma, kar pomeni, da jih je presojal z univerzalnega vidika in se pri tem spraševal, kaj je resnično dobro ne le za človeka kot posameznika, temveč tudi za celotno družbo tako zdaj kot v prihodnje. Prav celostno, kritično in nepristransko presojanje, ki temelji na nedeljeni uporabi uma, je nekaj, kar pri nas močno pogrešam. V pomanjkanju etičnosti, ki ni nič drugega kot metamoralna kritična instanca duha, se skriva osrednji razlog ne le za razmeroma neuspešno soočenje z drugim valom pandemije, temveč tudi in predvsem za povsem shizofreno družbeno stanje s precej očitnimi patološkimi elementi. V zrcalu, ki nam ga kot družbi nastavlja virus, vidimo jasne obrise ideološko zaslepljenega bitja ter žal razmeroma malo sledi umnosti in družbene odgovornosti. Nevede smo postali soplesalci v grotesknem plesu, katerega ritem narekuje virus, melodijo zanj pa v prevladujoči meri sklada izstopajoča neetičnost tistih, ki imajo moč in vpliv. In da bi bilo še hujše, večina plešočih celo verjame, da pozna ime grešnega kozla. *Sancta simplicitas!*

Navedeni razlogi v drugem valu pričakovano botrujejo kritičnemu zaostrovanju predvsem ideoloških razlik (*krinein*), ki imajo v naši družbi dolgo zgodovino, koronakriza pa se postopoma razrašča v mater vseh kriz. Naenkrat se razgalijo vse prikritivane slabosti, predvsem pa pomanjkanje razsvetljenosti in poguma, da bi jih v strpnem, celovitem in kritičnem dialogu skupaj reševali. Blagodejno povezovalni učinki iz prvega vala, ko se je večina še bala za lastna življenja in spontano etično delovala, ne učinkujejo več. Neredki se danes ne bojijo več za življenja, niti za lastno, kaj šele za druga, čeprav zanesljivo vemo, da je virus bistveno bolj nevaren, kot smo vedeli spomladi 2020. Telo, ki nam je v prvem valu pomagalo, je zdaj zaradi odsotnega strahu razumljivo nemo; manj razumljivo pa je, da je nema tudi naša umnost, ki jo nujno potrebujemo, če se želimo smiselno in ustrezno odločati (*krisis*). Če se bomo v kantovsko rečeno samozadolženi nezrelosti še naprej prepuščali grotesknemu družbenemu plesu, se nam ne obeta le dolgotrajna gospodarska in politična, temveč nič manj tudi socialna, psihološka in osebna kriza; da o možnostih fizičnega nasilja niti ne govorim. Da bi se uspešno soočili s koronakrizo, bi se morali najprej kritično soočiti s samimi seboj. Za kaj takega pa nam preprosto primanjkuje poguma in modrosti; primanjkuje nam etičnosti.

Bodimo nekoliko konkretnješi ter se na kratko zadržimo pri problemu pravic in svoboščin. Ne preseneča, da razmeroma veliko časa posvečamo varovanju svojih pravic in svoboščin, ki naj bi bile resno in nepovratno ogrožene. V »normalnih« razmerah so pravice in svoboščine za vsako demokratično kulturo ključne, zato je prav, da smo previdni in prežimo na možne zlorabe. Toda v izrednih razmerah lahko hitro postanejo past. Neodgovorno delovanje zgolj peščice posameznikov, ki ne razumejo pomena družbene odgovornosti, lahko povzroči številne dodatne smrtne žrtve in zamakne veljavnost ukrepov za tedne ali mesece, kar sproži multiplikacijo problemov na številnih ravneh. V razmerah, ki posredno in neposredno ogrožajo tisočera življenja, bi bilo slepo zaupati v etičnost posameznikov – ki začasno od nas zahteva, da delujemo v naspotju z nekaterimi moralnimi navadami in pravnimi standardi – ne le naivno, temveč tudi neodgovorno in nevarno. Žal nas tega učijo številne izkušnje, nič manj pa tudi ideološko-politične razmere pri nas. Ker so pravice in svoboščine v »zahodnem« delu sveta specifičen kulturno posredovani atribut človekovega življenja – četudi bistven – in ne njegova imanentna lastnost, ker izhajajo iz določenega vrednotenja življenja in so torej spriči njega sekundarne oziroma konsekutivne, je lahko njihov začasni in nadzorovani suspenz v posameznih upravičljivih okoliščinah etično sprejemljiv in odgovoren ukrep. Zrelost in etičnost posameznih kultur merimo tudi po tem, v kolikšni meri so sposobne kritično in onstran ideoloških interesov ter strinjanj ali nestrinjanj z aktualnimi vladami s sokratsko nepristranskostjo pretresti smiselnost brezpogojnega vztrajanja pri lastnih temeljnih moralnih vrednotah, če in ko se izkaže, da posredno ogrožajo naša življenja.

Tisti, ki konstitutivnosti življenja ne sprejemajo za temeljno vrednoto, bi morali vedeti in razumeti vsaj to, da slepo vztrajanje pri pravicah in svoboščinah z določenim časovnim zamikom ukinja tudi njih, predvsem in najprej pa svoboščine drugih; vedeti in razumeti bi morali, da je cilj pandemskih omejitev nedvomno tudi množična in dolgoročna zaščita prav teh svoboščin. Začasno omejiti pravice in svoboščine, da bi jih tako lahko dolgoročno zaščitili in jih posledično s povratkom v »normalnost« čim prej pričeli ponovno uveljavljati, je zato upravičeno nemoralno in hkrati etično odgovorno dejanje. Posamezniki, ki v vseh okoliščinah slepo zagovarjajo nedotakljivost posameznikovih svoboščin ali kljubujejo ukrepom, ker jih sprejema nekdo, ki mu ne zaupajo, nevede ne ogrožajo le življenja ljudi, ne spodkopavajo le svoboščin večine, temveč hkrati tudi lastne. Tudi če je nezaupanje upravičeno, je povsem neupravičeno lastno nezaupanje postavljati pred življenja številnih ljudi in pred nenehno podaljševanje ukrepov, ki prizadenejo vse. Pravice in svoboščine v takšnih primerih pogosto nastopajo kot dogme, njihov nekritični zagovornik pa kot moralizirajoči ideolog, ki mu gre za nekaj drugega, ne pa za to, o čemer govori.

Z ideološkim razumevanjem vloge in pomena pravic in svoboščin je povezan tudi problem atomiziranosti sodobnega liberalizma. Tudi tu nas koronakriza spravlja v

zadrego. Nedvomno je, da se naša kultura upravičeno in z dobrimi razlogi bori zoper posamezna politična prizadevanja, ki favorizirajo avtoritarne ali celo totalitarne družbene koncepte. Toda liberalizem se bo moral nujno soočiti tudi s samokritiko in potrebo ali celo nujnostjo lastnih korektur, sicer mu grozi, da samega sebe postopoma razkroji⁹ oziroma se naredi za povsem nefunkcionalnega. Liberalizem zaskrbljujoče hitro drsi v smer obskurne »selfi kulture«, ki je slepa in brezčutna za vse, kar je skupno in obče. S samokritiko in korekturami v prvi vrsti mislim nujnost drugačnega, bolj uravnoteženega razumevanja koncepta posameznika v njegovem razmerju do skupnosti oziroma družbe. Da je človek »po naravi« družbeno bitje, *zoón politikón* (Aristotel), da v kriznih razmerah bolje shaja s problemi in jih uspešneje rešuje, če posamezniki ne delujejo le vsak zase in v svoje dobro, nam nazorno kaže prav trenutna kriza. Z izpostavitvijo življenja in narave kot konstitutivnih vrednot se hkrati in posredno utrjuje zavest, da lahko življenje uspešneje živimo, ga ščitimo in uživamo, če smo med seboj smiselno povezani, če vsak od nas ne deluje le kot samozadostni *individuum*, kot nekakšen nedeljivi atom, temveč hkrati in predvsem kot družbeno bitje z razvitim občutkom in odgovornostjo za skupnost; v širšem smislu pa tudi za naravo v vsej njeni osupljivi lepoti in brezdanjem bogastvu.

Da bi se približali temu cilju, ni treba, da vsi postanemo etični, v skupno dobro naravnani kritični subjekti; to pravzaprav ni mogoče. Zadostovalo bi že, če bi nekoliko utrdili in razširili konvencionalno družbeno moralo ter hkrati na ključna mesta odločanja privabili več etičnih posameznikov z višjo stopnjo kritičnosti, umnosti, dialoškosti, odprtosti, družbene odgovornosti, dolgoročne naravnosti, nepristranskosti, sočutnosti, pravičnosti in solidarnosti. Prav tu, kjer se v pretežni meri odloča o značaju naše družbe (politika in mediji), je pomanjkanje etičnosti najbolj izstopajoče in boleče. Kriza je priložnost, da bivanjske okoliščine in našo vlogo v njih vidimo ostreje; seveda le, če to zmoremo in hočemo. Toda zaenkrat je tam, kjer si to najmanj želimo, stopnja zaslepljenosti, sovraštva, nezaupanja, slabo prikritega resentimenta, komedijantstva in politikantstva tako velika, megla neumnosti in predsodkov pa tako gosta, da je – kot kaže – ne zmore razpihati še tako silovit krizni vihar.

Znašli smo se pred morda usodnimi dilemami, izzivi in nalogami, ki so glede na težo neprimerljivo zahtevnejši od tistih, pred katere nas postavlja virus. Z novimi cepivi ga bomo morda razmeroma hitro obvladali in se posledično zmagovalno pustili zavajajočemu vtisu povrnjene normalnosti; toda resnične težave in slabosti, ki jih je virus razgalil in zoper katere žal ne obstaja hitro delujoče cepivo, bodo ostale med nami, zavirale utrjevanje humanosti in blaginje ter kot žerjavica tlele do prve naslednje iskre. Prihajajo nove generacije; verjamem, da so pametnejše od moje in mojih najbližjih.

9 Oziroma bodo to na svoj način storila kot gobe po dežju vznikajoča radikalno desna gibanja, ki jih dano stanje nevede in ne po naključju samo ustvarja.

Zahvala

Študija *Koronakriza, njene etične razsežnosti in dileme* je nastala v okviru raziskovalnega programa »Filozofske raziskave« (J6-0252), ki ga financira ARRS, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Cassirer, E., *Zur Metaphysik der symbolischen Formen, Nachgelassene Manuskripte und Texte*, zv. 1, Hamburg 1995.
- Habermas, J., Intervju v: *Frankfurter Rundschau*, 10. 4. 2020. <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/juergen-habermas-coronavirus-krise-covid19-interview-13642491.html>
- Jonas, H., *Philosophische Untersuchungen und metaphysische Vermutungen*, Frankfurt a. M. 1994.
- Kohlberg, L., *Essays on Moral Development*, San Francisco 1984.
- Ošljaj, B., *Antropoetika – Etična dekonstrukcija simbolnega*, Ljubljana 2005.
- Ošljaj, B., *Človek, svet in etos: študije o postsekularni filozofiji in svetovnem etosu*, Ljubljana 2015.
- Ošljaj, B., Leopold Benko: vrednostno teoretična zasnova personalne etike, v: *Pozabljena generacija filozofov: zbornik razprav s simpozija »O življenju in delu doktorandov Franceta Vebra« na Filozofski fakulteti v Ljubljani* (ur. Uršič, M.), Ljubljana 2016, str. 141–158.
- Plessner, H., *Lachen und Weinen. Eine Untersuchung der Grenzen menschlichen Verhaltens*, v: *Gesammelte Schriften VII* (izd. Dux, G., Marquard, O., Ströker, E.), Frankfurt a. M. 1983.

Borut Ošljaj

Koronakriza, njene etične razsežnosti in dileme

Ključne besede: koronakriza, kultura, življenje, narava, vrednote, etika, morala

V prispevku bodo predstavljene nekatere etične razsežnosti trenutne pandemije na eni in izstopajoče etične dileme ter izzivi, pred katerimi stoji človeštvo, na drugi strani. Ker v primeru pandemije narava (virus) primarno spodkopava ustaljene kulturne vzorce, to od nas terja poven kritični premislek fenomena kulture v njegovem razmerju do narave in življenja. Zato bo posebne pozornosti deležen klasični antropološki binom narava – kultura in tisti pojmi, ki opisujejo njegov etični značaj (kriza, telo, vrednote, pravice in svoboščine, morala, etika, svoboda, posameznik, družba).

Borut Ošljaj

The coronacrisis, its ethical dimensions and dilemmas

Keywords: coronacrisis, culture, life, nature, values, ethics, morality

The paper will present some of the ethical dimensions of the current pandemic on the one hand and the outstanding ethical dilemmas and challenges facing humanity on the other. Since in the case of a pandemic, nature (the virus) primarily undermines established cultural patterns, this requires us to critically rethink the phenomenon of culture in its relationship to nature and life. Special attention is therefore paid to the classic anthropological binary *nature - culture* and those terms that describe their ethical character (crisis, body, values, rights, morals, ethics, freedom, individual, society).

O avtorju

Borut Ošljaj, red. prof. za filozofijo na Oddelku za filozofijo FF UL. Na Filozofski fakulteti UL je diplomiral na področjih filozofije (A) in umetnostne zgodovine (B). Doktoriral je na Oddelku za filozofijo FF UL. Predava, raziskuje in objavlja na področjih etike, filozofske antropologije in filozofije religije. Je podpredsednik Komisije RS za medicinsko etiko in ustanovni član gibanja Svetovni etos Slovenija. Borut Ošljaj, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; borut.osljaj@ff.uni-lj.si

About the author

Borut Ošljaj, is a Full Professor of Philosophy at the Department of Philosophy, Faculty of Arts, University of Ljubljana. He graduated in Philosophy and Art History from the Ljubljana Faculty of Arts. PhD from the Department of Philosophy, Faculty of Arts, UL. He lectures, researches and publishes in the fields of ethics, philosophical anthropology and the philosophy of religion. He is the Vice-President of the Commission of the Republic of Slovenia for Medical Ethics and a founding member of the World Ethos Slovenia movement. Borut Ošljaj, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; borut.osljaj@ff.uni-lj.si